

VOJNA BOLNICA U BJELOVARU IZ 1900. GODINE

MILITARY HOSPITAL IN BJELOVAR FROM 1900.

Dubravko Habek¹, Rajko Fureš²

SUMMARY

The new main military hospital building in Bjelovar, built in 1900-1901, was designed to provide full medical services to its patients, as it had patient rooms for soldiers and officers, doctor's office, a pharmacy, a laboratory, a kitchen with a dining room, toilet facilities, and storage for food and firewood in the basement. The building's right wing accommodated regimental doctors on the ground floor. The first floor had patient rooms with sanitary facilities and rooms for paramedics. In the hospital park there was a separate building for infectious diseases, auxiliary buildings, a disinfection facility, and a mortuary. For 35 years before World War 2, it had functioned as a military hospital with brief intervals when it provided services to the general public and outpatients. During the War it resumed its primary function and continued providing health care for the military until it was demolished in the late 1970s. This article is a contribution to the existing literature about military health care in Croatia, as there have been no earlier records about the Bjelovar hospital.

Key words: history of hospitals; military hospital; military health care; 20th century; Bjelovar; Croatia

¹ Prof. dr. sc. dr. phil. Dubravko Habek. Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu. Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice „Sveti Duh“, Zagreb.
E-mail: dubravko.habek@os.t-com.hr

² Prim. dr. sc. Rajko Fureš. Odjel za ginekologiju i porodništvo Opće bolnice Zabok.
E-mail: rajko.fures@kr.t-com.hr

UVOD

Bjelovarsko vojno zdravstvo ustrojeno je osnivanjem novoga grada Bjelovara 1756. i dolaskom prvih ranarnika (kirurga), a prva je vojna bolnica otvorena 1760. godine. Bolnica je mijenjala svoje mjesto u gradu nekoliko puta selivši se u novosagrađene bolničke zgrade, a kako je služila vojsci i pučanstvu, nazivana je vojnom i gradskom bolnicom (*Militär und Bürger Spital, Landes Spital der K. u. K. Militär Gränze*) jer je Bjelovar bio komunitetski grad. Godine 1845. sagrađena je i podignuta nova brigadna bolnička zgrada na zemljištu u vlasništvu Đurđevačke pukovnije. Zaprimala je prve bolesnike, no nekoliko je puta obnavljana i službeno je otvorena tek 1866. godine. I danas se koristi u iste svrhe Opće bolnice Bjelovar. Kada je nakon razvojačenja Vojne granice bolnica 1871./1872. postala Javnom županijskom općom bolnicom, dvije pukovnije s manjim pridruženim postrojbama, koje su obitavale u Bjelovaru, imale su svoju vojnu bolnicu u prostorima negdašnje četne kuće (*Bandhaus*) koja se nalazila prekoputa stare bjelovarske vojne i gradske bolnice (1795. –1845.). Nazivana je starom četnom bolnicom, a djelovala je tri desetljeća, ali i poslije povremeno kao vojna ambulanta i izolatorij za zarazne bolesnike [1,2].

Budući da je krajem XIX. stoljeća postojala potreba za izgradnjom nove bolnice, u radu će se prikazati okolnosti, nacrti, svrsishodnost i sudbina nove, ali i zadnje vojne bolnice u Bjelovaru. O njoj do sada u postojećoj literaturi nije bilo nikakva spomena pa je ovaj rad doprinos nedavnoj organizaciji vojnoga zdravstva i hrvatskoj zdravstvenoj povijesti.

OSNIVANJE, IZGRADNJA I NACRTI BJELOVARSKE VOJNE BOLNICE

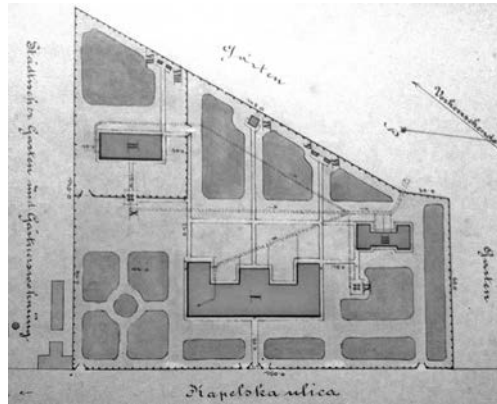
Godine 1892. dana je inicijativa vojne oblasti za izgradnju nove vojne bolnice jer je stara četna bolnica bila neprikladna, vrlo stare gradnje i nije bila namjenski građena za bolnicu, a prostorije su bile nehygijenske i nesvrshodne za zdravstvenu skrb vojnika, dočasnika i časnika bjelovarskih pukovnija i pridruženih postrojbi te njihovih obitelji [3]. Raspisan je natječaj za izgradnju nove vojne bolnice, a prvi plan nove bolnice iz ruku inženjera Smočinskoga dospio je na uvid 22. srpnja 1893. Povjerenstvu Gradskoga poglavarstva. Tada se bjelovarska Javna županijska državna (gradska) bolnica na izvedbenome planu užega dijela grada nazivala *Comitäts-Spital* [4]. Prvi nacrt prijedloga nove vojne bolnice sadržavao je dva objekta – glavnu prizemnu zgradu bolnice i jednu manju zgradu u dvorištu i parku bolnice koje je ograđeno u cijelosti. Na planu se jasno razaznaje poprečni presjek podruma,

prizemlja i tavana glavne zgrade. U lijevom krilu zgrade bile su četiri bolesničke sobe s pomoćnim prostorijama, središnje smještenim sanitarnim čvorom s povezanom septičkom jamom prema dvorišnoj strani, hodnikom koji je imao prozore prema dvorištu i povezanim glavnim ulazom u središtu građevine. U desnom krilu nacрта nalazile su se sobe za bolničare, ljekarna, sobe za liječnike i druge pomoćne prostorije od kojih neke nisu imenovane, već samo numerirane. Ovaj plan gradsko Povjerenstvo nije prihvatilo pa je raspisan novi natječaj za novi plan vojne bolnice [4].

Godine 1894. načinjen je novi, drugi plan vojne bolnice s naslovom *Neues Truppenspital in Belovar*, a sastojao se od izvedbenih planova glavne bolničke zgrade (*Spitals Haupt Gebäude*), zgrade za zarazne bolesti (*Gebäude für Infektionskrankhe*), pomoćne prostorije (*Neben*), mrtvačnice (*Todtenkammer*), dviju fontana (*Brünne*) u parku i ledare. Ovaj plan i nacrti bili su većih dimenzija i kapaciteta bolnice od prethodnoga i zahtjevnije gradnje. No Povjerenstvo bjelovarskoga Gradskoga poglavarstva nije prihvatilo ni ovaj plan zbog financijskih razloga te je zatražen novi izvedbeni plan. U veljači 1895. bjelovarski inženjer Smočinski ponovno daje na uvid dotjerani novi plan i tlocrte bolnice, a 13. ožujka te godine trinaesteročlana komisija, s potpisom gradskoga fizika dr. Hermana Fischera i drugih članova Povjerenstva, prihvaća navedeni plan kao financijski i stručno-građevinski prihvatljiv te ga predlaže Gradskomu poglavarstvu [4].

Čitav bolnički kompleks imao je 15 000 m², od čega je na glavnu zgradu otpadalo 883 m², na zgradu odjela za zarazne bolesti 245 m², zgradu pomoćnih prostorija 176 m², a spremište za led 17 m². Glavni tlocrtni nacrt pokazuje smještaj glavne bolničke zgrade, odjela za zarazne bolesti i zgrade pomoćnih prostorija uz lijepo uređeni vrt s dvjema fontanama, ograđen ogradom s ulazom iz Kapelske ulice. S lijeve strane bolničkoga kompleksa nalazio se stan gradskoga vrtlara s gradskom vrtlarijom, a oko bolničkoga kompleksa vrtovi (slika 1.). Glavna bolnička zgrada bila je masivna samostojeća jednokatnica s obostranim bočnim proširenjima prema dvorišnoj strani u nacrtu 1:200, klasicističkoga pročelja. Glavni ulaz u bolnicu bio je s ulične strane, a sa svake strane pročelja bilo je sedam prozora, koliko je bilo i prostorija u prizemlju. Prikazan je i poprječni presjek nacрта glavne zgrade bolnice od podruma do tavana. Podrum je imao 333 m², a u njemu su bila spremišta ljekarne, spremište za povrće, ugljen i drva te podrum pukovnijskoga liječnika ispod kuhinje na desnom krilu [4].

Prizemlje glavne zgrade (*Spitals Hauptgebäude*) imalo je 869 m². Ulazilo se s ulične strane u dugački hodnik lijevog i desnoga krila s prozorima koji gledaju na dvorište, a u središnjem dijelu zgrade nalazilo se stubište prema podrumu i prvome katu zgrade. S bočnih strana stubišta izlazi su u dvorište te sanitarne čvorove sa zahodima i pisoarima. S lijeve strane bočnoga krila redom se nalaze sobe liječnika s predvorjem, ljekarna s laboratorijem, ured ekonomskog časnika, soba dočasnika, soba za rublje, priprema te kupaonica s tri kade i u produžetku krila spremište, priprema (za kuhinju) te bolnička kuhinja. S desne strane krila zgrade nalazilo se predvorje s operacijskom sobom te predvorje s dvjema sobama za bolesne časnike. U nastavku desnoga krila zgrade nalazio se odvojeni stan za pukovnijskoga liječnika, sa zasebnim hodnikom i izlazom u dvorište. Stan liječnika i ujedno zapovjednika bolnice imao je tri sobe koje su bile smještene prema uličnoj strani, prizemlja, potom ostavu i dnevni boravak, kuhinju i sanitarni čvor. Na prvome katu nalazile su se bolesničke sobe i sanitarni čvorovi sa zahodom i kupaonice s 868 m²[4].

Slika 1. Tlocrt kompleksa vojne bolnice u Bjelovaru s glavnom i dvije pomoćne zgrade (Državni arhiv Bjelovar)

Figure 1: Floor plan of the complex Military hospital in Bjelovar with main and two auxiliary buildings (National Archives Bjelovar)

časnika, soba dočasnika, soba za rublje, priprema te kupaonica s tri kade i u produžetku krila spremište, priprema (za kuhinju) te bolnička kuhinja. S desne strane krila zgrade nalazilo se predvorje s operacijskom sobom te predvorje s dvjema sobama za bolesne časnike. U nastavku desnoga krila zgrade nalazio se odvojeni stan za pukovnijskoga liječnika, sa zasebnim hodnikom i izlazom u dvorište. Stan liječnika i ujedno zapovjednika bolnice imao je tri sobe koje su bile smještene prema uličnoj strani, prizemlja, potom ostavu i dnevni boravak, kuhinju i sanitarni čvor. Na prvome katu nalazile su se bolesničke sobe i sanitarni čvorovi sa zahodom i kupaonice s 868 m²[4]. Točno iznad ulaza na kat stepenicama nalazila se soba za nemirne (duševne) bolesnike s predvorjem, a sa strane sanitarni čvor sa zahodima i pisoarima. Desno se nalazio hodnik *odjela a* – za unutarnje bolesti, a lijevo *odjela b* – za izvanjske (kirurške) bolesti. Odjel za unutarnje bolesti imao je dvije sobe za bolničare sa po četiri kreveta i jedan krevet za dočasnika, zatim vešarnu, sobu za izolaciju (*Izolierzimmer*) s dva kreveta, sobu za šest teških bolesnika s jednim bolničarom te sobu za devet bolesnika s jednim bolničarom. Odjel za izvanjske bolesti imao je sobu za tri bolničara i jednog dočasnika, izolacijsku sobu s dva kreveta te tri sobe: za šest bolesnika, sobu za šest teških bolesnika i bolničarom i sobu za deset bolesnika s jednim bolničarom.

Odjel koji se nazivao Bolnica za zarazne bolesti (*Spital für Infektionskranke*) bio je zaseban dvorišni prizemni objekt u lijevom, udaljenom dijelu dvorišta,

imao je 245 m² i sastojao se od hodnika, higijenskih prostorija i kupaonice za bolesnike, jedne jednokrevetne, jedne dvokrevetne i jedne četverokrevetne sobe te dvokrevetne sobe za bolničare, s pomoćnim prostorijama.

Nedaleko od glavnoga bolničkog objekta, s desne strane dvorišta nalazila se samostojeća prizemna zgrada pomoćnih prostorija (176 m²) koja je imala vešarnu, skladište za ugljen, sobu za dezinfekciju, skladište za prljavo i čisto rublje, sobu za vatrogasni pribor, mrtvačnicu (*Leichenkammer*), odnosno sobu za razudbe (*Sectionszimmer*) od 30 m², sa zasebnim ulazom.

Povjerenstvo i Gradsko zastupstvo ipak nije u cijelosti prihvatilo izvedbene planove jer je to očito bio opsežan i financijski neprihvatljiv projekt pa je do početka cjelokupne financijske realizacije trebalo sačekati još tri, a do početka izgradnje pet godina. Očito se tražilo smanjenje ukupnoga volumena zgrade i ukidanje stana pukovnijskoga liječnika u bolnici, što je razvidno iz idućega, prihvaćenog plana [4].

Tako se ponovno 6. kolovoza 1898. raspisuje natječaj za izgradnju *nove vojničke bolnice* [5], s ustanovljenom svotom od 80 000 forinti. Tada je pukovnijski liječnik bjelovarske 16. pukovnije bio dr. Kos. Cijeli se projekt stavio privremeno *ad acta*, do boljega financijskog rješenja.

Na 6. izvanrednoj sjednici Gradskoga zastupstva održanoj 16. srpnja 1900. pod točkom 66. konačno je odobren općinski zajam u iznosu od 500 000 kruna za dvije nove zgrade u Bjelovaru – gimnaziju i vojnu bolnicu, uz hipotekarno osiguranje na gradskim nekretninama. Tada je bjelovarski gradonačelnik bio Šimun Blaževac, a prijedlog je predočio trinaestorici gradskih zastupnika. Za vojnu bolnicu odobrena je glavnica od 120 000 kruna nakon što je Ministarstvo za zemaljsku obranu odobrilo spomenute nacрте za izgradnju nove vojne bolnice. U *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom* od 14. kolovoza 1900. objavljena je opetovana *jeftimba za gradnju nove vojničke bolnice u Bjelovaru* prema odluci gradskoga vijeća [7]. Pet planova je prema natječaju dospjelo ponovno u gradski Magistrat, a planove su po uvidu u građevinsko-funkcionalni ustroj pregledali članovi povjerenstva, među kojima i gradski fizik dr. Herman Fischer. Gradsko zemljište namijenjeno izgradnji „nove četne bolnice“, i dalje je bilo u Kapelskoj ulici u blizini stana gradskoga vrtlara [7]. Iz Građevnoga poduzetništva zagrebačkih arhitekata gospode Pilar, Mally i Bauda iz Zagreba ponovno dolazi navedeni novi prerađeni plan vojne bolnice izrađen 1899., koji je izabran 15. kolovoza 1899. uz potpise gradskoga Povjerenstva i gradskoga fizika dr. Fischera. Taj je građevinski ured s arhitektima iz Zagreba izradio i nacrt Franckove sušionice cikorieje (*Heinrich*

Franck und Sohne) u Bjelovaru [7], koja postoji i danas. Prihvaćen je navedeni i kvadraturom manji plan glavnog objekta glavne zgrade bolnice pa je cjeloviti plan iskazivao manji financijski trošak, dok su planovi zaraznoga odjela i pomoćne zgrade ostali prihvaćeni i nepromijenjeni

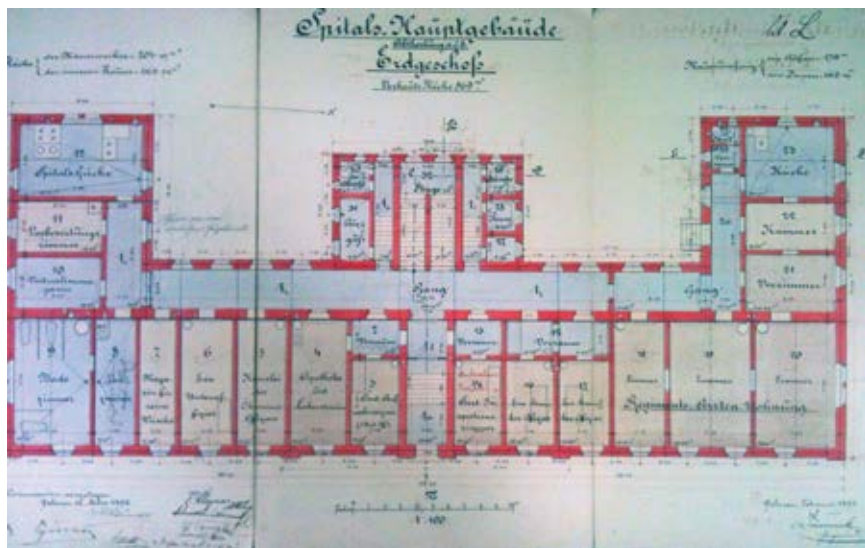
Ponovno na 8. izvanrednoj sjednici Gradskoga zastupstva 20. rujna 1900. biva predložen troškovnik izradbe obiju nužnih novih zgrada Bjelovara te se predlaže i prihvaća prijedlog da se *s obzirom na veoma povoljnu ponudu gradjevne tvrtke Bauda, Mali i Pilar prigodom jeftimbe razprave za gradnju četne bolnice stavila pa obzirom na poznatu solidnost i pouzdanost te tvrtke-gradnja nove gimnazijske sgrade povjeri toj gradjevnoj tvrdci uz isti postoni popust od jediničnih ciena i uz iste uvjete i obveze kao i kod gradnje vojničke bolnice, tim više, što se je rečena tvrdka na to pripravnom i voljnom izjavila* [6].

Glavna je jednokatna samostojeća zgrada prema navedenome novom planu imala po sedam prozora sa svake strane, uz glavni ulaz u središnji hodnik koji je prozorima gledao na dvorišnu stranu (slika 2.). U središnjem dijelu zgrade nalazile su se stepenice na prvi kat zgrade, uz koje su se s desne strane nalazili sanitarni čvor sa zahodima i pisoarima, a s lijeve soba za mahnite (*Tobzelle*) s predvorjem, bez predviđenoga kreveta. S lijeve strane hodnika bili su liječnička ordinacija, ljekarna i laboratorij, ured bolničkog ekonomata, soba za sedam bolničara i jednog dočasnika te u produžetku kraka hodnika ostava, ispiraoonica (praonica) te bolnička kuhinja. S desne strane hodnika gdje je na prethodnim planovima bio stan namijenjen pukovnijskom liječniku, nalazili su se prijamna liječnička soba (umjesto prijašnje operacijske dvorane), soba za tri bolničara, soba za jednoga bolesnog vojnika (*Izolierzimmer*), soba za dva bolesnika s jednim bolničarom te u produžetku soba za tri teška bolesnika i jednog bolničara. Sada je ovakva zgrada imala 565,16 m² (slika 3.). Na prvome katu zgrade nalazila se s desne strane stubišta kupaonica, a s lijeve sanitarni čvor sa zahodima i pisoarima. Ravno je bila kupaonica, predvorje i dvije sobe

Slika 2. Nacrt glavne bolničke zgrade vojne bolnice iz 1899. godine (Državni arhiv Bjelovar)

Figure 2: Draft of the main hospital building Military hospitals from 1899 (National Archives Bjelovar)

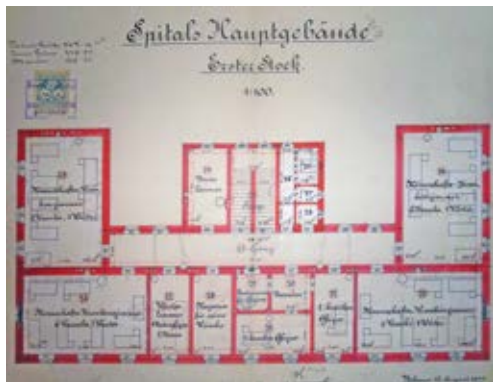
Slika 3. Prizemlje glavne bolničke zgrade iz 1899. godine (Državni arhiv Bjelovar)

Figure 3: The ground floor of the main hospital building, 1899 (National Archives Bjelovar)

za bolesne časnike. Lijevo od ulaza na kat u produžetku su bile dvije bolesničke sobe za vojnike sa po šest kreveta i po jednim bolničarom koji je imao krevet u sobi. Desno u produžetku bile su soba za rublje, soba za bolničara i dočasnika te dvije bolesničke sobe sa po šest kreveta i jednim službujućim bolničarom (slika 4.).

Tako je vojna bolnica ukupno imala 32 kreveta u središnjoj zgradi za unutarnje i izvanjske bolesti te sedam kreveta u odjelu za zarazne bolesti, sveukupno 39, s jednom sobom za nemirne i umobolne (mahnite) bolesnike.

Prema pisanju ondašnjih tjednika, radovi su brzo napredovali pa su već u rujnu 1900.

Slika 4. Nacrt prvoga kata glavne bolničke zgrade vojne bolnice iz 1899. godine (Državni arhiv Bjelovar)

Figure 4: Draft first floor of the main hospital building Military hospitals from 1899 (National Archives Bjelovar)

podignuti zidovi. Prema planu nove bolnice napravljeni su izvedbeni nacrti (temelja i podruma, prizemlja i prvoga kata zgrada), a obračunske nacрте je 6. prosinca 1901. predao građevinski inženjer Smočinski iz Bjelovara koji je bio izvoditelj radova [4].

RASPRAVA

Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, točnije od 1888. do 1901., u Bjelovaru je izgrađeno 137 novih kuća, a dograđeno ili adaptirano 117 kuća, od čega su 34 zgrade bile sagrađene prema nacrtima bjelovarskog inženjera Srećka Smočinskoga kojega je još 1888. Gradsko zastupstvo Bjelovara izabralo za gradskoga inženjera. Tako je inž. Smočinski sudjelovao u svim važnijim građevinskim radovima u Bjelovaru, pa tako i u izgradnji zgrade Kraljevske velike realne gimnazije i Vojne bolnice u Bjelovaru, koje su građene u isto vrijeme [8].

Nova vojna bolnica građena je planski sa suvremenom zdravstvenom logikom poštujući epidemiološko-organizacijske sastavnice: glavna zgrada imala je stacionar s ljekarnom, laboratorijem i ordinacijom, bolničkom kuhinjom i podrumom sa skladišnim prostorijama, a zarazni bolesnici smještali su se u zaseban paviljon za zarazne bolesti. Stacionar je imao zasebne sobe za unutarnje i izvanjske (kirurške) bolesti, za teške i lakše bolesnike, uz stalno nazočnoga bolničara u svakoj sobi. Bolesni časnici imali su zasebne bolesničke sobe. Zasebna je bila i zgrada tzv. pomoćnih prostorija s vešarnom, dezinfekcijom i mrtvačnicom sa sobom za razudbe. Bolesnici su imali lijepo uređen veliki park i šetalište s fontanama.

Godine 1900. pukovnijski liječnik u Bjelovaru bio je dr. Tritsch, ujedno i zapovjednik bolnice [7]. Od 1904. pukovnijski je liječnik dr. Zoltan Meško (9), a 1906. dr. Teodor Schneider [10] koji je 1912. postao štapski liječnik. Bolnica se naziva carskom i kraljevskom posadnom bolnicom, a ne više četnom, iako je to bio uvriježeni naziv [11].

U vojnoj bolnici se prije Velikoga rata obavljalo i novačenje, pa tako i 13. ožujka 1907., a obavljali su ga ondašnji pukovnijski liječnik dr. Žak, domobranski pukovnijski liječnik dr. Görög i bjelovarski gradski fizik dr. Fischer [12].

Na Svijećnicu 1911. u podne izbio je požar iz dimnjaka južnog krila vojne bolnice, koji je ubrzo zahvatio čitavi krov. Do 12.30 bolesnici su se uz pomoć pristigle vojske premjestili u drugo krilo bolničke zgrade, a požar su gasili

vojnici i vatrogastvo Bjelovara. S obzirom na to da je puhao jak sjeverni vjear, posve je izgorio krov južnog krila bolnice. No zgrada je bila osigurana pa predviđeni troškovi požara nisu premašili 1 000 kruna, što je bila osigurnina [13], a zbog ukidanja telefonske postaje 1909., umjesto dvadeset pet minuta trebao je gotovo čitav sat da se požar objavi [13]. No nakon saniranja požara, stariji se Bjelovarčani ne sjećaju da je zgrada dobila novo krovište, već je krov bio ravan.

U svibnju 1913. inspekcijski nadzor nad „četnom bolnicom“ proveo je stožerni liječnik c. k. general dr. Steintzer, koji je bio zadovoljan stanjem koji je zatekao u svim sastavnicama [14].

Tijekom Prvoga svjetskoga rata vojna bolnica preimenovana je u pozadinsku, pričuvnu bolnicu *k. u. k. Reserve Spital No. 63.*, s još dvije veće bolnice za lakše ranjenike u Gimnaziji i bolnici Crvenoga križa u Hrvatskome Sokolu, te jednom manjom područnom bolnicom u vojarni Filipović za lakše ranjenike. Bolnica je darivana u hrani, robi i rubenini za ranjenike pa uprava bolnice redovito zahvaljuje darivateljima i dobrotvorima [15]. U tadašnjim tjednicima izvještava se redovito u smrtnim ishodima u pričuvnoj glavnoj bolnici i filijalnim vojnim bolnicama Bjelovara [16]. Zapovjednik bjelovarske pričuvne vojne bolnice tijekom Velikoga rata bio je dr. Florian [17]. Tijekom rata vodile su se matične knjige rođene/krštene djece nekih časnika i dočasnika 16. pukovnije, matice vjenčanih te matice umrlih Pričuvne vojne bolnice [18,19].

U pričuvnoj vojnoj bolnici tijekom Velikoga rata umrlo je 469 ranjenih ili bolesnih pripadnika 16. pukovnije, drugih pričuvnih i aktivnih vojnih postrojbi i ratnih zarobljenika. Najveći je pobol bio od tuberkuloze, tifusa i upale pluća, te 1918. od gripe (epidemija španjolske gripe), zatim posljedica ranjavanja [18,19].

Iako je rad bolničkoga osoblja, posebice liječnika, bio tijekom postojanja bolnice u Velikom ratu hvaljen u tadašnjim tjednicima, bilo je i pokuda pa se u jednom članku pod naslovom *Nered u posadnoj bolnici* navodi da je ondašnji paroh primijetio u mrtvačnici ruskoga zarobljenika *koji je već četiri dana ležao nesahranjen* [20] te da nakon rata gotovo svakoga dana javnost gleda jedan vojnički pogreb, na što se ističe da je uzrok tadašnja epidemija gripe španjolke ili pak nedostatak liječnika ili sanitetskoga materijala [21]. U slijedećem broju toga tjednika uprava vojne bolnice odgovara da je umrlo osam regruta koji su unovačeni bolesni s tuberkulozom te navodi da u bolnici radi vojni liječnik i savjestan pomoćni civilni honorarni liječnik te da su sobe tople,

kreveti s dobrim pokrivačima, a hrana je zdrava i jaka [21]. I, kako to biva, *vice versa*, u istom tjedniku iduće godine udovica pokojnog dočasnika javno zahvaljuje liječnicima Vojne bolnice u Bjelovaru na skrbi i liječenju njezina supruga [22].

Suradnja s civilnim liječnicima bila je stalna pa je tako poznata stalna konzilijarna služba kirurga i internista Županijske bjelovarske bolnice prim. dr. Nikole Karlića i prim. dr. Franje Fantona, a 9. ožujka 1918. pukovnijski liječnik dr. Zelenka organizirao je stručni sastanak vojnih i civilnih liječnika Bjelovara s predavanjima u Vojnoj bolnici, za koji se smatra da je bio preteča osnivanja Podružnice Hrvatskoga liječničkoga zbora u Bjelovaru koja će biti osnovana tek po svršetku Drugoga svjetskoga rata [23].

U ožujku 1933. likvidirana je vojna bolnica za bjelovarski garnizon, a zgrada bolnice prvotno se namjenjuje za domaćinsku učiteljsku školu [4]. Do zavarivanja vojne bolnice vojni liječnik bio je sanitetski major dr. Pavao Žukov koji je počinio samoubojstvo u veljači 1932. [16]. Godine 1936. gradsko je vijeće smatralo da je bolnica i dalje nepotrebna gradu pa u ožujku 1937. daje gradsko zemljište sa zgradama "bivše četne bolnice" u zakup gospodarskoj slozi SOJ kao zadruzi – mljekarskom odjelu u Bjelovaru za sabiralište mlijeka. Zgrade je za mljekarstvo preuređio ispitani zidarski majstor iz Bjelovara Ladislav Flumbort [4]. Tako je zgrada bivše mrtvačnice i pomoćnih prostorija bila pretvorena u kuhinju, odio za maslac, siraru i sabiralište mlijeka!

Glavna je bolnička zgrada 1938. preuređena u stanove, a pred početak Drugoga svjetskoga rata, 1940. godine i zaradni paviljon, dok je u vrtu bila smještena gradska vrtlarija (*vrtljarija*) [4].

Nedugo zatim, početak Drugoga svjetskoga rata ponovno je sve zgrade vratio prvotnim namjenama, u pričuvenu domobransku bolnicu koja je djelovala do svršetka rata, a u kojoj su radili dr. Franjo Valentin Benedičić i dr. Ivan Medvedović. Poslije je djelovala kao Garnizonska bolnica, odnosno vojni stacionar velikoga garnizona u Bjelovaru, a nakon Drugoga svjetskoga rata u njoj su radili liječnici dr. Kelović, dr. Baron i dr. Boris Grabarić. U njoj se obavljala regrutacija za čitavu bjelovarsku regiju, liječili se vojnici garnizona i njihove obitelji, a pedesetih godina XX. stoljeća, prema operacijskim protokolima bjelovarske bolnice, vojni su liječnici dr. Kelović i dr. Baron operirali vojnike iz garnizona na kirurškom odjelu u dogovoru s ravnateljem bolnice i kirurgom prim. dr. Jagodićem, a potom ih smještali natrag u vojnu bolnicu do oporavka [24]. Kao stacionar garnizonske bolnice djelovala je do kraja sedamdesetih godina XX. stoljeća kada je cijeli bolnički kompleks srušen, a na

tom zemljištu napravljena zgrada *Elektre* Bjelovar. Budući da je služila u vojne svrhe, bilo ju je zabranjeno fotografirati pa fotografija bolnice iza Drugoga svjetskoga rata nije pronađena u privatnim i društvenim (državnim) zbirka-
ma, osim postojećih izvedbenih nacrtu.

ZAKLJUČAK

Nova i posljednja vojna bjelovarska bolnica bila je građena namjenski za vojne potrebe, organizacijski i funkcionalno poštujući sastavnice zdravstvene skrbi. Imala je središnju, glavnu bolničku zgradu u kojoj su bile bolesničke sobe (zasebne za vojnike, dočasnike i časnike), ordinacija, ljekarna i laboratorij, kuhinja, blagovaonica te sanitarni čvorovi uz skladište namirnica i ogrjeva u podrumu. Na prvome katu zgrade bile su bolesničke sobe i sanitarni čvorovi te sobe za bolničare. U velikom bolničkom parku postojao je zasebni odjel za zarazne bolesti, kao i pomoćna zgrada s vešarnom, dezinfekcijom i mrtvačnicom. Iako je tri i pol desetljeća djelovala kao vojna bolnica pa nakratko kao stambena zgrada i mljekarnica, ukinuta je prije Drugoga svjetskog rata, no tijekom i nakon rata ponovno služi u izvorne svrhe, do ukidanja i rušenja zgrade kasnih sedamdesetih godina XX. stoljeća. Stariji Bjelovarčani sjećaju se bolnice pod nazivom *Trupenšpital* od kojega su danas ostale tek uspomene, a svaki trag te lijepe građevine i zdravstvene ustanove, nestao je.

LITERATURA

1. Habek, D. 2011. *O prvoj bjelovarskoj bolnici od 1760. godine*. Prilozi za povijest bjelovarske bolnice. Čvor. Bjelovar. 19–25.
2. Miculinić, R. 2003. *Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice*: Bjelovarski zbornik 6. Ur. Medar, M. i Kudumija, B. Matica Hrvatska – ogranak Bjelovar i Opća bolnica Bjelovar. 31-45.
3. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1892. NSK s. 86 181.
4. *Zbirka planova i nacrtu 1841–1944*. Državni arhiv Bjelovar. 291.
5. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1898. NSK s. 86 181.
6. *Izvjestaj Upravnog odbora i kr. županijske oblasti o stanju uprave i njihovom djelovanju u godini 1900., ponešen proljetnoj županijskoj skupštini u god. 1901*. Tisak J. Fleischmanna u Bjelovaru, 1901. Gradski muzej Bjelovar kul-p, z.f. VI, inv. 1876.
7. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1900. NSK s. 86 181.
8. Medar, M. 2006. *O izgradnji zgrade Kraljevske velike realne gimnazije u Bjelovaru*: Bjelovarski Zbornik 7. Matica Hrvatska – ogranak Bjelovar. 299–308.
9. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1905. NSK s. 86 181.

10. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1906. NSK s. 86 181.
11. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1912. NSK s. 86 181.
12. *Nezavisnost* 1907. NSK s. 85 105.
13. *Nezavisnost* 1911. NSK s. 85 105.
14. *Nezavisnost* 1913. NSK s. 85 105.
15. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1915. NSK s. 86 181.
16. *Bjelovarski vjesnik* 1932. NSK s. 86 181.
17. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1916. NSK s. 86 181.
18. *Vojna bolnica Bjelovar. Matične knjige pričuvne ratne bolnice u Bjelovaru 1914.–1919.* Hrvatski državni arhiv Zagreb, M-495.
19. *Vojna bolnica Bjelovar. Matične knjige vojnih osoba 1914.–1919.* Hrvatski državni arhiv Zagreb, M-494.
20. *Tjednik bjelovarsko-križevački* 1918. NSK s. 86 181.
21. *Demokratski glas* 1922. NSK s. 86 181.
22. *Demokratski glas* 1923. NSK s. 86 181.
23. Berghofer, M. 1970. *Povijest zdravstvene službe u Bjelovaru: Zbornik stručnih radova Medicinskog centra Dr Emilija Holik u Bjelovaru. Povodom 125-godišnjice postojanja bolnice.* Medicinski Centar Bjelovar. 7–69.
24. Habek, D. 2010. *Antologija bjelovarske anestezije.* Čvor. Bjelovar.

SAŽETAK

Nova vojna bolnica u Bjelovaru bila je građena od 1900. do 1901., organizacijski i funkcionalno poštujući sastavnice zdravstvene skrbi. Imala je glavnu bolničku zgradu u kojoj su bile bolesničke sobe (za vojnike, dočasnike i časnike), ordinacija, ljekarna i laboratorij, kuhinja, blagovaonica te sanitarni čvorovi uz skladište namirnica i ogrjeva u podrumu. Na prvome katu zgrade bile su bolesničke sobe i sanitarni čvorovi te sobe za bolničare. U velikome bolničkom parku postojao je zasebni odjel za zarazne bolesti te pomoćna zgrada s vešarnom, dezinfekcijom i mrtvačnicom. Iako je tri i pol desetljeća djelovala kao vojna bolnica, a nakratko i kao stambena zgrada i mljekarnica, pred Drugi svjetski rat, ponovno tijekom rata i nakon njega postaje svojom izvornom svrhom do ukidanja i rušenja zgrade kasnih sedamdesetih godina XX. stoljeća.

O novoj i posljednjoj bjelovarskoj vojnoj bolnici do sada nije bilo u postojećoj literaturi spomena, pa je rad doprinos organizaciji hrvatskoga vojnoga zdravstva.

Ključne riječi: povijest bolnica; vojna bolnica; vojno zdravstvo; XX. stoljeće; Bjelovar; Hrvatska